

Holzbachová, Ivana

[Cointet, Jean-Paul. Hippolyte Taine: un regard sur la France]

Studia philosophica. 2013, vol. 60, iss. 1, pp. 93-97

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127228>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

o hypnóze.) V rámci teoretického zaštitění etiky text naléhavě upozornil na její světonázorové zarámování, ať už psychologicky, nábožensky anebo sociálně-politicky. I dnes se aktuálně budou číst odstavce o komunismu a socialismu anebo konzervatismu a radikalismu, ne-li o poměru politiky a etiky. (V tom posledním případě bychom dnes asi místo o „etice“ mluvili a psali spíše o nemálo problematické „morálce a mravnosti“ ve společnosti, že? Výraz „etika“ má stále pečeť něčeho jen akademicky teoretického.)

Druhý oddíl z těch tří byl nadepsán „Pojednání o štěstí“. Byl rozdělen na část teoretickou a speciální; ta speciální má opět dvě pododdělení, nahlíženo z fyzického nebo psychického hlediska. Když je řeč o jídle a pití, je zde samozřejmě uveden i alkoholismus. Mluví-li se o těle, kromě starosti o zdraví v širším smyslu Masaryk píše také o sportu, hrách a zábavě (a také přímo o „sokolování“). Nezapomeňme, pod jakým záhlavím se pojednává o vzdělávání; hned následuje kritika „přepjatého intelektualismu“. Také degenerace a možná regenerace jdou tematicky ruku v ruce; a rovněž konkrétně ve směru zároveň k obrození národnímu (ovšemže bez šovinismu). Není možné přehlédnout, když se Masaryk naléhavě obracel k těm tehdy mladým lidem ve školních škamnách: „Není to paradoxon, když pravím, že již každý mladý člověk, že většina z vás již vychovává budoucí generace, **že již teď vychovává své děti**; to jsou zárodky, co teď děláte, které se kladou pro budoucí“ (s. 378; tučně MD). Abychom snad nezapomněli, že kromě kritiky směrem ven k anonymnímu množství jsme tu sami jako podílníci na příštím osudu této republiky...

Následuje třetí oddíl, pojednávající o některých problémech, s nimiž jsme se měli příležitost seznámit již v rámci prvního přednáškového cyklu. Těch témat je deset: O životě společenském. O přátelství. O manželství a rodině. O dětech a dospělých. O pohlavní výchově a mravnosti. O ženské otázce. O vlivu vývoje společnosti na rodinu. O prostituci. O vině a trestu. O charakteru. — Chci ocitovat aspoň jednu větu: „Je tedy **rodina skutečnou**, pravím to, skutečnou jednotkou sociální a **škola sociálního života**“ (s. 386; tučně MD). Určitě bychom se měli k takovým

námětům po těch – dnes již 115 – letech pokorně vracet.

Při příležitosti tak pozdě (byť konečně!) spláceného edičního dluhu vůči ochranné známce „TGM“ nebylo možné psát běžnou „recenzi“. Ani jsem nemínil nikoho otloukat citáty. Snad se mi navíc taktó (byť hrozně povrchně) podařilo upozornit na to, že způsob, jakým Masaryk oslovoval své tehdejší posluchače (tehdy stěží již také „posluchačky“!) je stále inspirující a moderní. Protože angažovaně vtaující do žhavé tematiky. Umíme taktó tematicky naléhavě připravovat své přednášky, svou výuku? Umíme taktó – pokud jsme pedagogy – vést svým příkladem také na nižších stupních školského systému? A umíme být ohnisky „sociálního života“ také ve svých rodinách? (Ne že by mělo stačit jen si o tom počíst!) Aneb: Masaryk stále živý a podnětný...

(Navazuji na druhý zazávkovaný odstavec tohoto textu. Teď jen ke vztahu grafiky a fonetiky; tam, kde v obou jazycích disponujeme obdobnými grafickými možnostmi. Proč nepřepisovat z řečtiny třeba „zóon“, když v řečtině je dvojí „o“ a my disponujeme graficky zrovna čárkou? Proč nezůstat pokorně třeba u psaní „theos“, když v řečtině „t“ je něco jiného než „th“? Copak se běžně na nepřesně vyklikanou adresu doklikáme? Nejde zde o prkotinu. To snad dokládá i ten shora uvedený příklad s „filosofii“.)

Budme vděční připravovatelům Masarykových *Univerzitních přednášek I* za možnost mít taktó – byť s velkým odstupem času – čtenbou zde stručně připomínaného souboru dvou Masarykových přednáškových cyklů zcela jedinečnou příležitost „jako by“ zasednout do lavice v univerzitní posluchárně a naslouchat jeho naléhavě formulovaným argumentům. Nenechte si tuto určitě nečekanou příležitost ujít!

Miloš Dokulil

Jean-Paul Cointet, *Hippolyte Taine: Un regard sur la France*, Paris: Perrin 2012, 425 s.

Hippolyte Taine (1828–1893) patřil ve Francii 19. století k významným kulturním

osobnostem. Jestliže jeho vliv a vůbec povědomí o něm oslabilo, zdá se, že v posledním období se mu opět dostává pozornosti. Svědčí o tom nové vydání jeho monumentálního díla *Origines de la France contemporaine* a svědčí o tom konečně i loňské vydání jeho životopisu z pera emeritního univerzitního profesora J. P. Cointeta.

Jeho kniha má kromě Úvodu a Závěru devět kapitol: I. „Potřebuji myslet stejně, jako můj žaludek potřebuje jíst“. Život (1828–1893), II. Primum philosophare, deinde vivere, III. Taine a literární kritika, IV. Estetika, V. Pozorovatel své doby, VI. Politické vědy na pomoc Francii, VII. Historik nebo politik? VIII. Od pesimismu k hledání řešení, IX. Posluchači, vliv a následovníci. Kromě toho v knize můžeme nalézt krátký přehled prací věnovaných Tainovi, pochopitelně poznámky, chronologický seznam Tainových děl, seznam pramenů, z nichž Cointet vycházel, bibliografii, Tainův rodokmen, chronologickou tabulku jeho života a jmenný rejstřík.

V úvodu Cointet konstatuje, že Taine patřil k postromantické, pozitivistické tradici. Velice se zajímal o různé vědy, zejména o psychologii. To, že je dnes znám zejména svými historickými díly, je zploštěním jeho vědeckého zájmu. V jeho popředí stála psychologie, byl však také literárním kritikem, pedagogem, došlo se medicíny, přírodní historie, a fyziologie. Poměrně hodně cestoval a ze svých cest nám zanechal zápisky. Byl průkopníkem srovnávací historie a do Francie uváděl filozofii Johna Stuarta Milla. O ekonomii a mezinárodní otázky se začal zajímat až ve stáří, když psal Vznik současné Francie. Chtěl vytvořit sjednocenou vědu, sumu vědeckých disciplín, které by se vzájemně a postupně přizpůsobovaly. „Psychologie aplikovaná na vědy o člověku měla fungovat jako mechanika aplikovaná na fyzikální vědy. Taine byl svým vkusem psycholog, ale svou povahou logik.“ (s. 10)

Následně shrnuje Cointet Tainův život. Ukazuje na to, že Taina ovlivnila skutečnost, že se narodil na severu Francie v Ardenách. Jeho rodina sice nevynikala bohatstvím, ale velkými kulturními a vědeckými tradicemi. Taina ovlivnil jeho dědeček z matčiny strany, Nicolas Bezanson, Condillacův žák – i Taine považoval Condillaca za svou duchovní au-

toritu. Když bylo Tainovi čtrnáct let, zemřel mu otec a mladý Taine brzy nato nastoupil na Collegium Bourbon v Paříži (pozdější lyceum Condorcet). Již tehdy se formoval jeho determinismus a snaha spolehnout se ve všem na své uvažování. Rozešel se s náboženstvím. Byl přijat na École normale v Paříži a počítalo se s jeho univerzitní kariérou. Ta však nezačala jen tak. Při závěrečných zkouškách příliš předváděl svou intelektuální převahu, když prosazoval Spinozovu filozofii, a skončil s verdiktem, že se pro výuku filozofie nehodí. Nezbylo, než začít učit na venkovských školách (venkovem se ve Francii myslí všechno to, co není Paříž). Protože si nenechával své názory pro sebe, často ho překládali z místa na místo. Jeho pokusy vrátit se na univerzitu ztroskotávaly. Když se konečně vrátil do Paříže, žil ve skromných podmínkách, ale mohl navštěvovat univerzitní přednášky. Už tehdy se projevil jeho zájem o psychologii a psychiatrii. V r. 1853 se mu podařilo obhájit práci o La Fontainovi a i když ji a krátce po ní i práci o Titu Liviovi úspěšně publikoval, měl pořád materiální potíže. Ty mu částečně vyřešilo až spojení a Louisem Hachettem, zakladatelem pozdějšího slavného nakladatelství, které mu umožnilo žít se svým perem. Publikoval v různých časopisech. Z jeho článků o francouzských filozofech vznikla kniha *Les philosophes françaises du XIX-ème siècle* a ta z něj učinila módního filozofa. Poměrně dost cestoval a povolova jeho pozornost přitáhla Anglie; po několika letech vyšly první tři díly *Histoire de la littérature anglaise* (1863) a v následujícím roce čtvrtý – poslední. V předmluvě k prvnímu dílu Taine formuloval svou teorii hlavních činitelů, které mají vysvětlit daný společenský fakt: rasa, doba a prostředí.

Taine však hledal zaměstnání, které by ho trvaleji zabezpečilo. To se mu podařilo, když byl jmenován profesorem dějin umění na École des beaux-arts. Jeho přednášky, na něž ho připravily především jeho cesty po Itálii, měly velký úspěch. Kromě prací věnovaných umění se Taine v šedesátých letech dále zajímal o psychologii a v lednu 1870 vyšla jeho práce *De l'intelligence*.

Taine se poměrně dlouho zajímal o Německo, ale válka s ním ho šokovala natolik, že se zapojil do protiněmecké propagandy. Daleko více na něj

ale zapůsobila Komuna, a to nejen povstání samotné, ale i krutost následných represí, v nichž přišla o život asi čtvrtina pařížských dělníků. Trauma z Komuny bylo traumatem z rozkladu společnosti. Taine viděl barbarství na obou stranách barikády. Tyto události ho přivedly k takovému zájmu o politiku, že se stal spoluzakladatelem École libre des sciences politiques (leden 1872).

Koncem téhož roku začíná Taine plánovat své životní dílo *Les origines de la France contemporaine*. K jeho napsání jej částečně podnítilo Tocquevillovo dílo o revoluci, které Taine považoval za příliš abstraktní. Proto se hodně věnoval práci v archivech, a to i když se s rodinou odstěhoval do Savojska. (Sám trávil část roku v Paříži, kde studoval, zatímco v Savojsku psal.) První část *Origines* – o Starém režimu – vyšla v r. 1875 a setkala se s obrovským úspěchem. Další tři díly, které se zabývaly revolucí, vycházely v letech 1878, 1881 a 1884. Po několika neúspěšných kandidaturách byl v r. 1878 zvolen do Akademie. Do *Origines* patřila ještě část nazvaná *Le régime moderne*, která však nebyla nikdy dokončena a vyšly z ní jen některé úryvky.

Hippolyte Taine zemřel 5. března 1893 v Paříži. Jeho životopisu věnoval Cointet asi třetinu své rozsáhlé knihy. Další kapitoly tedy musely být kratší a někdy i analytičtější. Ta druhá byla nazvána *Primum philosophare, deinde vivere*. Zde se Cointet zabývá Tainovými díly a jeho metodologií. Konstatuje, že jeho základním přístupem byl přístup psychologický. Psychologie byla pro Taina nejvyšší vědou, protože se týkala podstaty člověka. V jeho metodě se mísí sensualismus, determinismus a indukce. Taine byl však značně ovlivněn i Hegelem, jemuž ovšem vytýkal jeho metafyzičnost. Ta se mu měnila v organistický přístup, který používal ve svých dílech. Dále Cointet probírá Tainovo dílo *De l'intelligence*, v němž nalézá prvky experimentální psychologie (zájem o morbidní případy).

Taina nelze podle Cointeta řadit k pozitivistům Comtova typu. Comtovi vytýkal především jeho abstraktnost a dogmaticnost. Přesto uznával, že jeho přínos teorii vědy byl zásadní. Proč pak řadit k pozitivismu samotného Taina? Podle Cointeta je možné, že za tím byl Tainův příklon k determinismu. Je škoda, že se Taine

nedostal k napsání spisu o vůli, který měl být doplňkem *De l'intelligence*. Na otázky o vztahu determinismu a svobody odpovídal příliš abstraktně.

Třetí kapitola se zabývá Tainem a literární kritikou. Taina k ní přivedly hlavně materiální starosti. Metodologicky byl inspirován Saint-Beuvenem, který také využíval psychologii. Tainovým základním záměrem bylo vysvětlit duchovní díla z jejich skutečných příčin, tj. aplikovat i v literární kritice vědeckou metodu. Tuto metodu Cointet detailně popisuje a ukazuje, že i v ní Taine postupoval podle své koncepce vlivu rasy, místa a doby. Dále se věnuje dobovým námitkám proti Tainovi. Důležité je jeho konstatování, že Tainovi nebyla literární kritika cílem o sobě, ale přínosem k vyššímu cíli, k odhalení zákonů lidské existence.

Na literární kritiku u Cointeta logicky navazuje Tainovo pojetí estetiky. Nezapomeňme, že Taine estetiku přednášel na École des beaux arts. Problematika estetiky se projevuje už v jeho raném díle o La Fontainovi, tehdy ještě ovlivněná Hegelem. Ke svým estetickým studiím využíval i svých – vždy předem pečlivě připravených – cest. I z nich čerpal materiál pro *Philosophie de l'art*. Byl přesvědčen, že i umění se řídí přísnými zákony. Vysvětloval umělecké dílo na základě (1) souboru děl daného autora, (2) spojení umělce s dobou a čase a (3) stavu mravů a ducha, které jsou stejné pro veřejnost i umělce.

Pátá kapitola líčí Taina jako pozorovatele své doby. Nezmínili jsme se o jedné stránce Tainova díla. Aby si vylepšil příjmy, publikoval kolem poloviny šedesátých let pod pseudonymem Frédéric-Thomas Grandorge v týdeníku *La Vie parisienne* své postřehy z pařížského života. Podle Cointeta byl však Taine rozený venkovan a hektický život hlavního města ho unavoval. Možná proto byl celkem rád, když ho jmenovali examinatorem na škole Saint-Cyr a musel jedit po venkově, aby své povinnosti splnil. I z těchto cest vznikla (posmrtně publikovaná) kniha *Carnets de voyage*. Ani zde však neustoupil od své metody: vycházel z malých faktů.

Jak už bylo řečeno, porážka Francie ve válce s Pruskem a následující Komuna vedly Taina k tomu, aby se více věnoval veřejnému životu. To líčí kapitola šestá (Politické vědy

na pomoc Francii). Cointet konstatuje, že toto byl také důvod k tomu, aby se spolupodílel na založení École libre des sciences politiques. Charakterizuje ji jako školu univerzitního typu, která měla vychovávat lidi schopné vést a ovlivňovat stát a společnost.

Rozsáhlá je kapitola, kterou Cointet věnuje Tainovu životnímu dílu. Nese název Historik nebo politik? *Origines de la France contemporaine*. Porážka Francie a Komuna změnily podstatně Tainovy názory. Ztratil iluze o Německu, ale také o Francii, zklamal se v Napoleonovi III. Změnil se i jeho názor na člověka. Na místo abstraktní bytosti nastoupila divoká gorila. *Origines* měly odpovědět na otázku: Jak vysvětlit pomocí revoluce 1789–1804 politickou nestabilitu a sociální neklid, jimiž Francie trpí a v nichž Taine vidí faktor oslabování? Jakou nejlepší možnou ústavu dát Francii?

O povaze *Origines* se historikové přou. Často Tainovi vytýkají nepřesnost. Cointet se domníval, že je nutné rozlišit dvě věci: (1) Události. Je fakt, že Taine během dvaceti let prostudoval spoustu materiálu; je mu však možné vyčítat jistou stranickost. (2) Nelze se omezovat na pouhou akademickou kritiku. Jde tu o pokus spojit historii a filozofii stejně jako historii a umění a vzít v úvahu i jeho důvěru v biologii a psychologii.

Taine v *Origines* hodnotí revoluci velmi negativně. Nechal se ovlivnit Burkem a vidí ve Francouzské revoluci obrovský ořes, zatímco ostatní země se vyvíjely daleko harmoničtěji. Odsuzoval i pojem „člověka o sobě“. To, co existuje, jsou vzájemně odlišná individua žijící v různém geografickém, společenském prostředí a morálním prostředí, které se zase liší podle epoch. V *Origines* bychom marně hledali klasické historické dílo. Taine se nezabýval tolik velkými dny jako všedním životem člověka. Proto se Cointet domnívá, že Taine (podobně jako Tocqueville) vnáší do historie i prvky sociologie a vidí v něm předchůdce školy *Annales*. Chválí i Tainův psychologický přístup a jeho schopnost vytvářet psychologické portréty (např. Napoleona). Tím se přenášíme už na konec Tainova nedokončeného díla, kdy se v jedenáctém svazku zabývá sociologií a kritikou své vlastní doby. Měly se tam objevit závěry, a ty měly být podle Tainových slov zdrcující. K tomu se ovšem už Taine nedostal.

Cointet konstatuje, že postoje k Tainovi se měnily už v jeho době podle toho, které součásti *Origines* vycházely a jak na ně reagovali lidé s různými politickými názory. Pokud jde o současný pohled, je podle Cointeta spíše negativní. Je to dáno možná tím, že Taine neustále kolísal mezi tradicionalismem a liberalismem. Zdá se, že jeho ideálem byla vláda meritokracie, vědců, kteří by vyšli z mnoha malých univerzit, které by byly svobodné, nezávislé, decentralizované a konkurovaly by si. Věřil i v roli tisku a výchovy mas. Nicméně čím byl starší, tím více se stavěl proti všeobecnému hlasovacímu právu.

Předposlední kapitola (Od pesimismu k hledání řešení) se zabývá Tainem jako člověkem. Cointet nevidí zlom mezi Tainem před rokem 1870 a po něm. Vidí v Tainovi pesimistu od samého počátku. Na tom se podílela jak jeho vlastní povaha, tak věda jeho doby, biologické pojetí člověka. Ostatně sám Taine takové označení odmítal, a to na základě víry, kterou sdílel s Hegelem, že totiž zákony světa jsou rozumné. Podle Cointeta nebyl ani čistým pozitivistou. Cointetovými slovy: „Je tu třeba vidět pokus o smíření mezi dvěma směry, které byly důležité pro celé jeho dílo: metafyzickým idealismem inspirovaným Německem a vědeckým naturalismem, který byl dominantní ve Francii po roce 1850.“ (s. 319)

Cointet věnuje poměrně dost místa Tainovu vztahu k náboženství. Ačkoli se Taine náboženské víry zřekl, domníval se, že z různých důvodů se lidstvo nemůže náboženství zbavit. Pro Francii považoval za moudré přidržet se protestantismu, který je méně dogmatický než katolictví. Sám se nechal pohrbit podle protestantského ritu, dost možná proto, že nechtěl pobuřovat své okolí laickým pohřbem (G. Monod).

Cointeta zajímá také to, jak byl Taine v té které době vnímán. Proto ukazuje řadu myslitelů, kteří byli Tainem ovlivněni, ale nezmiňuje ani jeho kritiky.

V závěru Cointet vypočítává dilemata, která prostupují jeho život a dílo a ukazuje na jeho zásluhu o mnohé současné vědní disciplíny. Konstatuje, že v současné době se ukazuje potřeba nového čtení Tainova díla. Ve Francii k ní vede např. diskuse o tom, zda

a nakolik lze ve Francii zaznamenat úpadek, co znamená pokrok apod.

Cointetova kniha o Tainovi je poměrně rozsáhlá a prozrazuje hlubokou znalost Tainova díla. Jeho závěr o Tainově aktuálnosti lze asi rozšířit na Evropu jako takovou a svět, který se ocitl v nevypočítatelném pohybu. Mnozí z nás už sotva věří v absolutní determinismus nebo rozumnost zákonů vývoje společnosti. Zároveň ale těžko snášíjí představa chaosu, do něhož se možná řítíme. Sotva nás před ním zachrání Tainova řešení. Ostatně – měl nějaká řešení? Můžeme si však klást podobné otázky a možná k pokusu o odpověď na ně mohou pomoci mimo jiné i vědy, u jejichž zrodu Taine stál.

Ivana Holzbachová

Maria Ossowska, *Měšťanská morálka*, Praha: Academia 2012, 432 s., př. Svatava Navrátilová, závěrečná studie Miroslav Petrušek

Marie Ossowska patřila k významným polským sociologům a filozofům. V roce 1956 vydala knihu, která je předmětem této recenze. Ačkoli od jejího vydání uplynulo více než půlstoletí, její český překlad není pouze splaceným dluhem, ale také knihou, která má dodnes co říct nejenom etikům, ale i filozofům společnosti, společenským vědcům a historikům. Její kniha má dvanáct kapitol, které se dělí na další podkapitoly. Kromě předmluvy jsou to části I. Vstupní úvahy, II. Měšťanská morálka v defenzivě, III. Klasický model měšťanské morálky: Benjamin Franklin, IV. Šetrnost jako ctnost, V. Kupec a gentleman u Daniela Defoea, VI. Puritánské sekty a měšťanská morálka v moderním kapitalismu, VII. Závist jako charakteristický rys maloměšťanstva, VIII. Měšťanská morálka raného italského kapitalismu: Leon Battista Alberti, IX. Měšťanské katechismy v období Velké francouzské revoluce, X. Interference měšťanských a šlechtických vzorů v 19. století, XI. Společenské podmínky v metodologické reflexi, XII. Ohlédnutí za celou knihou.

Ve Vstupních úvahách se Ossowska zamýšlí nad strukturou své knihy a především

rozebírá pojmy „měšťanstvo“ a „maloměšťanstvo“. Pojmový rozbor nás bude provázet mnoha stránkami její práce. Ossowska se vždy snaží najít přesný význam pojmu a často jej konfrontuje s jeho významem užívaným u jiných autorů nebo v běžném jazyce. Nevyhýbá se ani exkurzům do krásné literatury a nutno uznat, že v práci jejího typu mají tyto exkurzy velmi dobrý účel.

Druhá kapitola je věnována postavení měšťanské morálky (Měšťanská morálka v defenzivě). Věnuje se zejména marxistickému rozboru měšťanstva a jeho morálky i šlechtickým útokům na ni a velmi ji zajímá útok Mladého Polska na měšťanskou morálku a jeho důvody. V této souvislosti je nutné zastavit se u vztahu Ossowské k marxismu. Autorka často používá jeho pojmy, což u ní není asi dáno jen dobovými poměry. Domnívám se, že tam, kde s marxisty souhlasí, je její souhlas upřímný a použití marxistických pojmů je v této práci zcela účelné – a nikoli účelové. Na druhé straně není její souhlas bezpodmínečný a Ossowska není ochotna přejímat marxistické pojetí slepě a bez výhrad, jak tomu bylo v téže době u nás v literatuře, která směla vycházet. Dvě podkapitoly věnované Mladému Polsku pak naznačují, že Ossowska jako Polka má velký zájem především o situaci ve své zemi, a proto také v závěru knihy rozebírá specifické podmínky, které pro rozvíjené své společnosti měli právě Poláci.

V následující kapitole se autorka kromě Franklinova životopisu a celkem podrobného popisu jeho učení zabývá rozvojem životního postoje založeného v pozdější době na jeho vzoru a uvádí opět příklady franklinismu v Polsku. Je nutné upřesnit, že Franklina si Ossowska nevybrala náhodně. Sledovala přitom stopu Maxe Webera. Kritický zájem o něj prochází ostatně celou její knihou, ačkoliv to-muto mysliteli není věnována ani jediná podkapitola. Ossowska vychází zejména z jeho práce Protestantská etika a duch kapitalismu, kde Weber používá Franklina jako představitele kalvinistické morálky. Weberovy názory podrobuje Ossowska v knize kritice, přičemž se opírá i o jeho dobové kritiky, např. o Sombarta a Tawneyho.

Čtvrtá kapitola se jmenuje Šetrnost jako ctnost. Ossowska rozebírá různé formy šetr-